

DE SIGARET VERLIEST TERREIN: DE OPKOMST VAN HET ANTITABAKSDEBAT IN VLAANDEREN

Rokers hebben de tijdgeest tegen: rookverboden maken dat je haast nergens een sigaret kan opsteken en er zijn bibliotheken vol wetenschappelijk bewijs over de schade die roken aanricht. Dat dat ooit anders was, kunnen velen zich nog levendig herinneren. Een leraar die rokend voor de klas stond, dienbladen met sigaretten op recepties, stoere cowboys en elegante dames die rookwaren aanprezen ... We hoeven niet zo ver terug te gaan in de tijd om zaken te vinden die toen doodnormaal waren maar ons nu de wenkbrauwen doen fronsen. Het is duidelijk dat zich in de loop van enkele decennia een ingrijpende mentaliteitswijziging heeft voorgedaan. De belangrijkste factor in de neergang van de sigaret is uiteraard het schadelijke effect van tabak op ons lichaam. Maar dat die medische kennis ook het grote publiek bereikte en overtuigde en bovendien het beleid beïnvloedde, was mede het werk van de antitabaksactivisten.

Tekenverhaal voor kinderen met een waarschuwing over de kwalijke gevolgen van roken, begin 20e eeuw. (Huis van Alijn, Gent)

LE PREMIER CIGARE

Se croyant un homme à douze ans, le petit Isidore s'empara un jour de la pipe paternelle pour fumer, ce qui le rendit affreusement malade.

Une autre fois il entra chez un marchand de tabac; celui-ci l'envoya chez l'épicier, où, pour un sou, il trouverait un cigare... en chocolat.

Résigné à attendre encore, Isidore se rappela qu'on était au 12 mai, et que dans deux jours il irait souhaiter la fête de son parrain, M. Isidore Lepingre.

Em. ROSSEL, éditeur, 44, rue de la Madeleine, Bruxelles.

Au jour dit, il s'empressa d'aller lui offrir ses vœux; M. Isidore Lepingre sortit de sa poche une belle pièce de cent sous, en témoignage de sa vive satisfaction.

Isidore alla immédiatement écorner sa pièce dans le bureau de tabac le plus proche. Il acheta une douzaine de gros londrés, et en alluma un dans la boutique.

Il sortit, dédaigneux de l'attitude très irrespectueuse de la marchande et de ses trois filles. Puis, il se dirigea vers les grands boulevards.

Il faisait un temps superbe; il y avait dans les rues beaucoup de monde. En passant devant les glaces des boutiques, Isidore se trouvait une excellente tournure.

Mais soudain, un malaise le prit. « C'est le soleil de mai », pensa-t-il. Il s'assit sur un banc, en jetant son cigare, qui trouva sur le champ un propriétaire.

Le temps se contrait et le malaise d'Isidore ne faisait qu'augmenter. « Ce n'est pas le soleil, se dit-il, c'est le londrés! »

Un gardien de la paix qui passait s'inquiéta de sa pâleur; un rassemblement ne tarda pas à se former. Isidore était au supplice.

Il donna son adresse au gardien de la paix, qui fit appeler une voiture, et l'y porta, aidé d'un petit pâtissier, comme il y en a toujours dans les rassemblements.

En rentrant chez ses parents, Isidore se coucha et fit d'amères réflexions sur sa conduite. Il fut malade pendant trois jours, mais redevint raisonnable.

Een in rook gehuld verleden

De mentaliteitsverandering rond roken vormt een van de centrale thema's van de tijdelijke expo *Rook* in het Huis van Alijn (19/10/2018 – 22/04/2019). In het museum van het dagelijks leven groeide al langer het idee voor een expo over roken. Roken was en is immers voor velen alledaags. Vandaag voor ongeveer één op vijf volwassenen, en beperkt tot de stoep, het terras of afgeschermd rookruimtes. Vroeger voor zoveel meer mensen en zowat altijd en overal. De interesse van de museummedewerkers werd gewekt door de aanwezigheid van een groot aantal pijpen, rookaccessoires en -attributen in de collectie, en door de vele beelden van rokende mensen in de foto- en filmcollectie. Dat geldt niet alleen voor de verzameling van het Huis van Alijn. Elk 'volkskundig' museum heeft wel een afdeling tabak, en er zijn in België nog verschillende gespecialiseerde tabaksmusea.

De vanzelfsprekende aanwezigheid van roken in het verleden contrasteert met de huidige situatie en roept vragen op. Waren ze vroeger niet op de hoogte van de schadelijke effecten van roken? Vanaf wanneer wel? Waarom zijn mensen überhaupt beginnen te roken en waarom houden velen hun rookgewoonten aan? De vraag naar de medische kennis over de effecten van roken is vrij eenvoudig te beantwoorden. Voor longkanker bijvoorbeeld geeft historicus Carsten Timmermann een duidelijk overzicht van de eerste onderzoeken in *A History of Lung Cancer: the Recalcitrant Disease*¹. Maar die medische kennis drong niet meteen of met onvoldoende overtuigingskracht door bij het brede publiek. Een krachtig tabaksbeleid bleef immers nog lange tijd uit en de populariteit van de sigaret bereikte haar hoogtepunt pas vele jaren na de eerste bewijzen dat roken schade toebrengt.

Hoe mentaliteiten veranderen is even boeiend als ongrijpbaar. In een poging om een deel van de verklaring aan te reiken, belichten we enkele actoren die van deze mentaliteitsverandering een actief strijdpunt hebben gemaakt.

Waar rook is, is vuur: de eerste tekenen aan de wand

Timmermann stelt vast dat het erg lang duurde vooraleer mensen het verband tussen roken en longkanker algemeen aanvaardden. Volgens hem omdat uiteraard niet elke roker met longkanker te maken krijgt en omdat er tussen het beginnen met roken en het krijgen van longkanker vele jaren verstrijken. Vandaag is de link longkanker-roken echter zo sterk dat veel longkankerpatiënten kampen met een schuldgevoel, en dat we weleens vergeten dat niet alle longkankerpatiënten rokers zijn of waren.²

Voor direct waarneembare ongemakken, zoals hoesten, prikkende ogen door rook en verkleuring van de vingers en tanden, werd in een ver verleden wel gewaarschuwd. Kinderen werden begin 20e eeuw via prenten duidelijk gemaakt dat ze van hun eerste sigaret onwel zouden worden. Ongehoorzame kinderen die stiekem aan het roken gingen, eindigden in die prenten steevast ziek in bed. De jongerencampagne van Kom op tegen Kanker *Vloggers versus sigaretten* kiest vandaag opnieuw voor die directe aanpak. Sinds oktober 2016 verschijnen er regelmatig filmpjes van jonge Vlaamse vloggers op YouTube over chemische stoffen in tabaksrook. Aan de hand van ludieke proefjes moeten ze de jeugd doen inzien dat sigaretten niet onschuldig zijn.³

De eerste substantiële en breed opgepikte onderzoeken naar de effecten van tabaksgebruik op het lichaam brengen ons terug naar de jaren 1950. Met name in de Verenig-

We hoeven niet zo ver terug te gaan in de tijd om zaken te vinden die toen doodnormaal waren, zoals roken aan het kraambed. Foto uit de jaren 1960. (Huis van Alijn, Gent)

de Staten en Groot-Brittannië verschenen vanaf toen regelmatig onderzoeksrapporten over het thema. De Britse medische statistici Richard Doll en Bradford Hill zijn belangrijke pioniers. In 1950 publiceerden ze de resultaten van hun eerste statistische onderzoek van longkankerpatiënten in het *British Medical Journal*. Omdat longkanker in die periode vooral stedelingen trof, werd vermoed dat uitlaatgassen of dampen van een nieuw soort asfalt de oorzaak waren. Maar uit het onderzoek bleek dat roken de bepalende gemeenschappelijke factor was. Het verhaal gaat dat Doll, zelf een roker, er meteen mee stopte.⁴ Dit inzicht vormde ook de start van verder doorgedreven onderzoek.

Ook twee Amerikaanse onderzoekers kwamen rond die tijd tot dezelfde conclusie. In een patiëntcontroleonderzoek stelden Ernest Wynder en Evarts Graham vast dat ruim 96

procent van de longkankerpatiënten die ze onderzochten sinds lang matig of zwaar rookte. Dit percentage lag bij de controlegroep van algemene ziekenhuispatiënten beduidend lager, waardoor ze bewezen achtten dat roken een belangrijke factor is in de ontwikkeling van longkanker. Dergelijk statistisch onderzoek kampte met veel kritiek, niet alleen vanuit de tabaksindustrie, maar ook vanwege collega-artsen. Daarop gingen Wynder en Graham aan de slag met een praktisch experiment: ze smeerden teer uit sigarettenrook op de ruggen van muizen, waarna een groot aantal muizen op die plek kankergezwellen ontwikkelde. Dergelijke experimenten werden in verschillende vormen herhaald.

Eigenlijk waren de Britten en Amerikanen niet de allereersten die de schadelijke effecten van roken bewezen. Een aantal Duitse wetenschappers voerde hier vanaf de late ja-

EN JUJ ?

Belgisch Werk tegen Kanker

Tweakerkenstraat 21 - 1040 Brussel - Tel. 02/230.69.00

ren 1920 al onderzoek naar. Zo concludeerde kankerspecialist Fritz Lickint in 1929 dat er een causaal verband moest zijn tussen roken en longkanker, nadat hij had vastgesteld dat opvallend veel van zijn patiënten rookten. Tien jaar later bundelde Lickint de resultaten van duizenden studies van over de hele wereld in de meer dan duizend pagina's dikke *Tabak und Organismus*. Hij gebruikte bovendien voor het eerst de term *Passivrauchen* (passief roken), een fenomeen dat pas in de jaren 1980 ruim aandacht kreeg.⁵

Ook de oprichting in 1941 van een instituut aan de universiteit van Jena dat onderzoek verrichtte naar de gevaren van tabak, en de studie van Eberhard Schaire en Erich Schöninger in 1943 waren belangrijke Duitse initiatieven. De onderzoeken waren methodologisch goed, maar genereerden lang niet dezelfde impact als de Britse en Amerikaanse studies van de jaren 1950. Het naziregime interesseerde zich vooral voor de schade die roken toebrengt aan de voortplantingsorganen: roken paste niet bij de raciale puurheid die werd vooropgesteld. Vooral Duitse vrouwen kregen de raad om niet te roken.⁶ Dat de Duitse onderzoeksresultaten lang onder de radar bleven, is dus waarschijnlijk vanuit politieke hoek te verklaren. Hitler zelf was een fervent tegenstander van de sigaret. De nazi's voerden de eerste officiële antitabakscampagne in de geschiedenis. Maar posters, voorlichting in scholen en een rookverbod in onder meer overheidsgebouwen verhinderden niet dat onder het naziregime, net als elders in Europa, de sigarettenconsumptie in die jaren sterk toenam.

Dokter Lenze Meinsma was al in de jaren 1960 dé pionier van de antitabaksacties in Nederland. Hij ontwierp een affiche met een rokende aap, die het Belgisch Werk tegen Kanker in de jaren 1970 verspreidde. (Zie p. 54) (Universiteitsbibliotheek Gent)

Aarzelende media-aandacht

De vraag is of en in welke mate de opeenvolgende medische bewijzen vanaf de jaren 1950 weerklink vonden bij het grote publiek. Idealiter zouden we dit staven met cijfers van het werkelijke rookgedrag van de Belgische bevolking, maar systematische cijfers zijn voor deze periode niet voorhanden. Pas in 1963 werd er voor het eerst gepeild naar het rookgedrag in België. Bijna de helft van de volwassenen rookte op dat moment: 70 procent van de mannen en 23 procent van de vrouwen.⁷ De impact van de medische kennis was dus aanvankelijk niet bijster groot.

Een kleine steekproef in Belgische kranten leert ons dat ze de Angelsaksische berichtgeving op cruciale momenten wel hebben opgepikt. Zo is er de veelbesproken persconferentie van de Britse minister van Volksgezondheid Iain McLeod in februari 1954. Studies deden McLeod, zelf een kettingroker, het volgende besluiten: 'Het is wenselijk dat jongeren gewaarschuwd worden over de risico's die gepaard blijken te gaan met overmatig roken.'⁸ Het gerucht gaat dat hij tijdens deze persconferentie zelf een sigaret opstak om niet al te veel paniek te zaaien. De volgende dag bracht *Het Laatste Nieuws* het bericht op de voorpagina. Onder de kop *Het Tabakverbruik in Groot-Brittannië* volgde echter vooral bezorgdheid om de fiscale inkomsten: 'Een der voornaamste bronnen van het inkomen der Britse schatkist is rechtstreeks bedreigd ingevolge het verslag van McLeod, Brits minister van Volksgezondheid, volgens hetwelk het buitenmatig gebruik van tabak oorzaak zou zijn van longkanker.'⁹

Tien jaar later werd de zaak al ernstiger genomen. Op 11 januari 1964 publiceerde het Amerikaanse ministerie van Volksgezondheid het rapport *Smoking and Health*, onder leiding van Surgeon General Luther

Terry. Het is een indrukwekkende opsomming van al het tot op dat moment uitgevoerde onderzoek, dat met onweerlegbare bewijzen concludeerde dat roken ernstige schade toebrengt. De krantenkoppen klonken deze keer wel alarmerend. Zo meldde *De Standaard*: 'Konklusie Amerikaanse Onderzoekscommissie: Sigaret ondermijnt gezondheid'.¹⁰ Enkele dagen later berichtte diezelfde krant over de maatregelen die het Amerikaanse congres wilde nemen naar aanleiding van het rapport.¹¹ Ook een Belgische kankerspecialist werd aan het woord gelaten in een artikel met de titel *Volgens professor Maisin: Verband roken-longkanker onloochenbaar*. Maisin deed ook enkele voorstellen voor preventieve maatregelen, zoals voorlichting van jongeren, een rookverbod in scholen en openbare vergaderlokalen en een verbod op alle publiciteit voor sigaretten.¹²

Ook damesblad *Libelle* pikte het nieuws op, al leek de 'sigarettenstrijd' waarvan sprake voor Belgische vrouwen vooral een ver-van-hun-bedverhaal. Uit een niet nader genoemde studie kwam immers naar voren dat Belgische vrouwen in vergelijking met andere Europese landen zeer weinig rookten. De titel *Niet bang voor longkanker* spreekt boekdelen, net als de intro van het korte artikel: 'Het blijkt dat men zich nergens zorgen maakt om de uitspraak van enige Amerikaanse artsen, dat sigaretten kankerverwekkende bestanddelen bevatten die de longen kunnen aantasten.'¹³

Een ander geluid horen we in het duidingsprogramma *Panorama*. Op 17 februari 1964 wijdde de BRT een uitzending aan kanker en kankeronderzoek, waarin de link met roken uitgebreid aan bod kwam. Het was de eerste keer dat op de Belgische televisie, toch in zo'n omvang, aandacht werd besteed aan het thema. Professor Maisin werd erin geïnterviewd. Gevraagd naar zijn advies aan de interviewer,

die toegaf zelf te roken, antwoordde hij: 'Niet meer te roken.' Hij lachte en voegde eraan toe: 'Als het mogelijk is.' De beelden van zwarte longen en de getuigenis van een kankerpatiënt maakten ongetwijfeld indruk.¹⁴

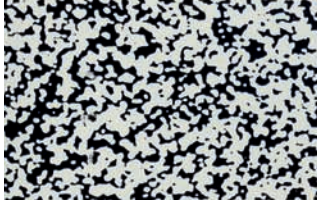
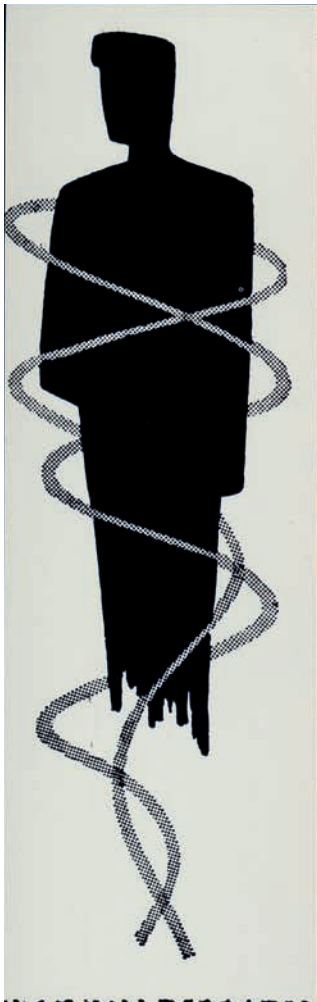
Belgische pioniers in de strijd tegen de sigaret

De groeiende kennis over de gevolgen van roken vormde de basis voor antitabakscampagnes. Jeroen Ongenaë onderzocht welke organisaties hierin pionierswerk verrichtten.¹⁵ Ook Luk Joossens, zelf een van de belangrijke activisten, schreef over de beweging die vanaf eind jaren 1970 begon te ontluiken.¹⁶ Wat volgt, steunt dan ook sterk op het werk van beide auteurs. Enkele cruciale vragen komen erin aan bod. Vanaf wanneer kunnen we spreken van een antitabaksbeweging in België? Welke organisaties waren met het thema bezig? Welke klemtonen legden de pioniers en hoe zijn hun standpunten geëvolueerd doorheen de decennia?

Tot in de jaren 1970 was er in België nog geen sprake van een echt debat over tabak, op een sporadisch bericht over voornamelijk buitenlands onderzoek en enkele kleine initiatieven na. De tabaksindustrie bleek zich, bij monde van haar tijdschrift *Tabakspost*, in de jaren 1950 nog geen grote zorgen te maken: 'In ons eigen land ten slotte heeft de actie der tabaksbestrijders (wij denken bv. aan het verspreiden van vluchtschriften waarop te lezen staat dat elke sigaret het leven van de roker met 17,5 à 34,5 minuten verkort) niet kunnen verhinderen dat het sigarettenverbruik van jaar tot jaar stijgt.'¹⁷

In Nederland was dokter Lenze Meinsma al in de jaren 1960 dé pionier, aanvankelijk

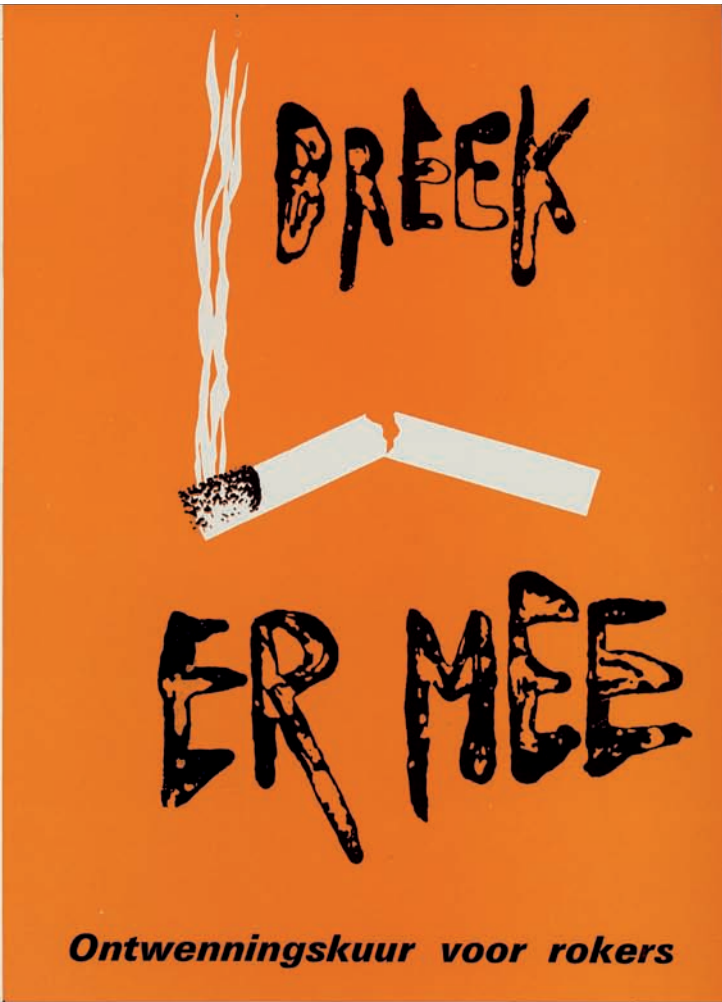
Affiche voor een ontwenningsskuur voor rokers.
(Universiteitsbibliotheek Gent)

Telkens om 20 u.

ONKOSTENBIJDRAGE: 500 F.

Ontwenningskuur voor rokers

**van maandag 23 t/m vrijdag 27 september
UNIV. CAMPUS, E. Sabbelaan, KORTRIJK
Faculteitsgebouw Geneesk. audit. Mk. 10
Door Liga «Leven en Gezondheid»**

geheel op eigen houtje. Hij werd bekend om zijn zeer directe aanpak. Zo nam hij plaats achter de toonbank van een tabakswinkel om op de klanten in te praten.¹⁸ Hij inspireerde ook de eerste antitabaksacties in België. Zo ontwierp hij de affiche met een rokende aap die het Belgisch Werk tegen Kanker (BWK) in de jaren 1970 verspreidde. Het BWK was bij ons de eerste grote organisatie die de tabakproblematiek aankaartte. In 1974 startte het een Antitabaksbrigade voor de jeugd, die aan de hand van diareeksen en nationale antitabaksdagen de jongeren moest wijzen op de langetermijneffecten van roken. Ook het Belgische Rode Kruis bouwde vanaf 1976 via inlichtingenbrochures een programma uit rond tabakpreventie in scholen. Of de genoemde acties succesvol waren, kunnen we moeilijk vaststellen. Ook op het moment zelf werden de effecten niet geëvalueerd. Het valt echter te verwachten dat de grote focus op de langetermijneffecten van roken niet erg veel indruk maakte op de jeugd.

Naast de gevestigde organisaties stonden ook nieuwe actiegroepen op die zich op de strijd tegen tabak concentreerden. Zo werd in 1975 de Club van Actieve Niet-rokers (CAN) opgericht naar Nederlands voorbeeld. Ze kwamen, zoals de naam het zegt, vooral op voor de rechten van niet-rokers en ijverden voor rookvrije publieke ruimten. De Belgische vzw is in 2005 opgeheven, in Nederland bestaat de CAN nog steeds onder de naam Clean Air Nederland. Daarnaast zien we vanaf de jaren 1970 een aantal initiatieven die inzetten op het stoppen met roken. Zo waaide het 'Vijfdagenplan' uit Amerika over naar België. De Liga Leven en Gezondheid, deel van de International Temperance Association, introduceerde de methode bij ons, maar ook andere organisaties zoals het Rode Kruis gingen ermee aan de slag. Enkele affiches in de collectie van de Gentse Univer-

In 1977 testte Testaankoop 41 verschillende sigaretten van 27 merken. (Huis van Alijn, Gent)

siteitsbibliotheek tonen aan dat dergelijke ontwenningsskuren ook voor studenten werden georganiseerd.

1975 was een cruciaal jaar voor de Belgische antitabaksbeweging. Zes organisaties bundelden de krachten in het Nationaal Koordinatiekomitee Antitabak (NKKAT): het BWK, de Belgische Cardiologische Liga, het Rode Kruis, de Liga Leven en Gezondheid, de vzw Aktie Antitabak en de CAN. Later sloten meer organisaties bij het initiatief aan, waaronder het Onderzoeks- en Informatiecentrum van de Verbruikersorganisaties (OIVO), de Wetenschappelijke Vereniging van Vlaamse Huisartsen, het Belgisch Nationaal Werk ter Bestrijding der Tuberculose en de Christelijke Mutualiteiten (CM). Het NKKAT onderhandelde met minister van Volksgezondheid Jos De Saeger en kreeg een subsidie voor drie jaar om

In juli 1977 ging de eerste gemeenschappelijke antitabakscampagne van start met een sprekend campagnebeeld. (Amsab-ISG, Gent)

een gemeenschappelijke antitabakscampagne uit te werken. In juli 1977 ging de eerste campagne van start. Het beeld dat daarbij gebruikt werd – een kanon met loop in de vorm van een sigaret – is sterk in zijn eenvoud.

Het NKKAT zette de volgende jaren actief in op twee sporen: enerzijds op nationale informatiecampagnes om de bevolking te wijzen op de gevaren van roken via affiches, folders enz., anderzijds op rechtstreekse voordrachten voor de jeugd en de organisatie van rookstopcursussen. Op 25 april 1979 organiseerde het voor het eerst een *Nationale dag zonder tabak*. Vanaf 1988 bundelde de Wereldgezondheidsorganisatie dergelijke nationale initiatieven in de *World No Tobacco Day*, die tot op de dag van vandaag jaarlijks op 31 mei een ander thema op de agenda zet.

Doemberichten versus stoere cowboys

Vanaf eind jaren 1970 merken we ook in de pers een verhoogde aandacht voor de problematiek, los van specifieke campagnes. In 1977 testte consumentenorganisatie Testaankoop 41 verschillende sigaretten van 27 merken. Die test werd vooral gemotiveerd door de op dat moment relatief nieuwe bezorgdheid om het element CO (koolstofmonoxide), waarvan het gehalte nog niet op de pakjes moest worden vermeld, anders dan het gehalte van teer en nicotine. De test mat het gehalte van die stoffen in de door de roker in- en uitgedemde rook. Sommige sigaretten die gepromoot werden omwille van hun lage teer- en nicotinegehalte, bleken toch net zo schadelijk omwille van hun CO-productie. 'De enig denkbare Beste Koop is de sigaret die men niet rookt. Er zijn namelijk geen "veilige" sigaretten', was het besluit van Testaankoop.¹⁹

Dat de geesten aan het rijpen waren, bleek ook uit het kanker dossier dat in 1979 zes weken lang in weekblad *Humo* liep.²⁰ Het behandelde kanker in al zijn vormen, maar longkanker nam een prominente plaats in. Het derde artikel van de reeks ging specifiek over kankerverwekkers zoals roken en wees bovendien al op de gevaren van passief roken. Een sprekende illustratie waarschuwde in het bijzonder voor roken in het bijzijn van kinderen. Redacteur Daan Dellanoy, die vaker over medische thema's schreef, vatte de situatie anno 1979 samen: 'Er bestaat, het is hier al enkele keren gezegd, een onloochenbaar statistisch verband tussen longkanker en roken. We zouden er eigenlijk geen woorden meer aan mogen vuilmaken, maar er zijn nog altijd mensen die dat ontkennen.'²¹

Tabaksreclame kreeg merkbaar meer kritiek: 'Roken is onbetwistbaar schadelijk op alle gebied, reclame voor tabakswaaren is dan ook ronduit misdadig', schreef Delannoy.²²

**EDDY MERCKX: "Ik ben overgegaan op R6.
Voor mij is dat de eerste nicotine- en teerarme sigaret
die zoveel smaak heeft."**

Ik heb naar een sigaret gezocht met weinig nicotine en teer, maar die toch veel smaak heeft.

Daarom heb ik besloten op R6 over te gaan.

De overdracht van natuurlijke aroma's is een exclusief R6 procédé.

Het bestaat erin aan heel lichte tabaksoorten met weinig nicotine en teer, de natuurlijke aroma's van zwaardere tabaksvariëteiten toe te voegen.

**DE VERSTANDIGE
KEUZE**

Al bleken de reclame-inkomsten voor het weekblad in de praktijk nog te primeren. In datzelfde nummer van *Humo* stonden drie paginagrote tabaksreclames. De campagne van sigarettenmerk R6 met Eddy Merckx waarop het artikel kritiek leverde, verscheen enkele weken later in het blad.

Die campagne werd overigens een flop. Iedereen wist dat Merckx in het echte leven niet rookte. Van het merk R6 had voordien nog geen kat gehoord en ook tijdens de campagne had iedereen het over de rokende Merckx en niet over het sigarettenmerk.²³ Wél succesvol was de campagne van Roxy Dual een jaar eerder in Nederland met voetballer Johan Cruijff. Van hem was immers wel bekend dat hij naast het veld graag een sigaret opstak. Al kreeg ook hij met kritiek af te rekenen. Eerder dat voorjaar verscheen in *Humo* een interview met Johan Cruijff getiteld *Doe als Cruijff: rook verstandig*. De interviewer haalde aan dat zijn optreden in een reclamecampagne voor teerarme sigaretten hem niet in dank was afgenomen. Cruijff wond zich op: 'Jamaar, ik heb niet gezegd: "Je moet gaan roken." Ik heb gezegd: "Je kan beter dát merk roken." Omdat het teerarm is.'²⁴ Later zou Cruijff het geweer volledig van schouder veranderen. In 1991 kreeg hij hartproblemen en stopte hij op doktersadvies met roken. Meer nog, hij speelde mee in een filmpje voor een antirookcampagne, waarin hij voetbalde met een pakje sigaretten en het uiteindelijk kapot schopte: 'Ik ben Johan Cruijff. Ik ben aan twee dingen verslaafd geweest. Roken en voetbal. Voetbal heeft me alles gegeven in het leven. Roken heeft me bijna het leven gekost'. In 2016 overleed hij alsnog aan de gevolgen van longkanker.

De campagne van sigarettenmerk R6 met Eddy Merckx werd een flop. Iedereen wist dat Eddy Merckx in het echte leven niet rookte. (In: *Humo*, 24/05/1979)

De opkomende antitabaksbeweging in België wilde in haar beginperiode eind jaren 1970 en begin 1980 de bevolking vooral informeren over de gevaren van roken, en rokers stimuleren om te stoppen via korte programma's. De campagnes zijn door-drongen van negatieve boodschappen en doembeelden van de effecten van roken op lange termijn. De vraag is hoeveel impact dit had op de doelgroep in een tijd waarin roken zo sterk gelinkt was aan identiteit en imago. De industrie zelf speelde handig in op de groeiende ongerustheid. Ze lanceerde zogenaamd gezondere teer- en nicotinearme sigaretten en paste haar marketing aan. Het waren de hoogdagen van de Marlboro-man. Tabaksfabrikanten investeerden in reclame en sponsoring die roken associeerden met gezelligheid en populariteit en met stoere activiteiten zoals formule 1-races.

Het mag dus niet verbazen dat een verbod op tabaksreclame in die jaren een belangrijke eis werd van het NKKAT. Op wetgevend vlak werd actie ondernomen. In 1980 verscheen een eerste koninklijk besluit dat beperkingen oplegde aan tabaksreclame, en sportsponsoring verbood. De tabaksindustrie ging in de tegenaanval met hevig lobbywerk, met uitstel van de voorgestelde maatregelen tot gevolg. De koninklijke besluiten volgden elkaar snel op, net als de regeringen in die jaren. Uiteindelijk gingen de eerste beperkingen in 1983 van kracht: tabaksreclame mocht geen sfeerbeelden, zoals stoere cowboys, meer bevatten maar enkel nog productinformatie en afbeeldingen van het pakje.²⁵ Slimme reclamemakers, zoals die van Camel, maakten dan maar reclame voor lucifers, en fabrikanten kopieerden de look-and-feel van hun sigarettenmerk naar andere producten zoals kledij. Op een verbod op sponsoring was het bovendien nog wachten tot 2006, toen de Europese Unie hier definitief een einde aan stelde.²⁶

Van anti-activisme naar preventiebeweging

Vanaf de tweede helft van de jaren 1980 zien we nieuwe klemtonen. De antitabaksbeweging mat zich een positievere houding aan en focuste nu vooral op preventie: voorkomen dat mensen begonnen te roken, méér dan rokers overtuigen om te stoppen. De naamswijziging in 1987 van het Koördinatiecomité Antitabak naar Koördinatiecomité Algemene Tabakspreventie zegt genoeg.²⁷ De beweging kreeg meer aandacht voor de sociale aspecten van roken en voor welzijn en een hogere levenskwaliteit gelinkt aan niet-roken. Zo zette ze voor jongeren in op permanente programma's via het onderwijs.²⁸

Ook vrouwen kregen in de jaren 1980 bijzondere aandacht. De cijfers tonen immers aan dat vrouwen méér begonnen te roken terwijl het aandeel mannelijke rokers net aan het dalen was. Er kwamen speciale campagnes gericht op vrouwen en de Dag zonder tabak van 1988 was aan hen gewijd.²⁹ Dat de populariteit van de sigaret bij vrouwen groeide, is onder meer toe te schrijven aan de emancipatie, aan het idee dat roken helpt om slank te blijven en aan doelgerichte tabaksreclames waarin rokende vrouwen als elegant, vrij en succesvol werden neergezet.

Het belangrijkste streefdoel in die jaren was een rookverbod op openbare plaatsen, of anders gezegd het recht op rookvrije ruimtes. Midden jaren 1980 groeide immers de kennis over en aandacht voor passief roken. Opnieuw werd de discussie beslecht door een rapport van het Amerikaanse ministerie van Volksgezondheid, in 1986: *The Health Consequences of Involuntary Smoking*. Uit een enquête bij de Belgische bevolking bleek een meerderheid al voor het idee gewonnen en vanaf 1985 voerde het KKAT campagne met de slogan 'Twee op drie wensen een rookverbod in openba-

re plaatsen'. Met succes, want in 1987 werd België het eerste Europese land dat roken verbod op openbare plaatsen beheerd door de overheid, zoals postgebouwen, culturele centra en stations.³⁰

Ook hierop had de tabaksindustrie een antwoord. De Belgische tabaksbedrijven verenigd in Fedetab richtten in 1988 het Informatie- en Documentatiecentrum over Tabak (IDT) op, dat campagne voerde rond hoffelijkheid. Ze stelden passief roken voor als een bron van ongemak – en niet als een reëel gevaar – dat kon opgelost worden met verdraagzaamheid in plaats van met wetgeving. De campagne, die in 1990 aan haar derde jaargang toe was, omvatte onder meer advertenties in tijdschriften met de boodschap: 'Rokers en niet-rokers, hoffelijkheid geniet de voorkeur... vaak delen we dezelfde ruimte, maar niet steeds dezelfde smaak. Het leven is zoveel aangenamer en eenvoudiger als we hoffelijk blijven voor elkaar. Zowel voor rokers als niet-rokers.'³¹ Dit verhinderde niet dat het rookverbod in de volgende jaren herhaaldelijk werd uitgebreid. Met het KB van 1990 werd het verbod van toepassing op alle gesloten (door muren en een plafond omgeven) openbare plaatsen die voor het publiek toegankelijk zijn. Aanvankelijk werd voor de horeca nog een uitzondering gemaakt. Het rookverbod in restaurants (2007) en cafés (2011) ligt nog vrij vers in ons geheugen.

Naar een rookvrije generatie?

Hoe vertalen deze preventie-inspanningen zich nu in het rookgedrag van de Belgen? Eerder kwam al aan bod dat de eerste berichten in de jaren 1950 en 1960 niet konden voorkomen dat bijna de helft van de volwassen bevolking naar de sigaret bleef grijpen. Vanaf 1980 begon het OIVO regelmatig cijfers te ver-

Vanaf midden jaren 1980 werd het belangrijkste streefdoel van de antitabaksbeweging een rookverbod op openbare plaatsen. (Amsab-ISG, Gent)

zamelen via enquêtes. In 1980 rookte volgens hun onderzoek 37 procent van de volwassen Belgen. Opvallend is dat de daling van het aandeel rokers ten opzichte van 1963 volledig te wijten is aan de daling van mannelijke rokers: bij de mannen rookte nog 53 procent, tegenover 21 procent van de vrouwen.³² In de jaren 1980 nam het aantal rokende vrouwen zelfs nog verder toe tot 27 procent. Globaal gezien stellen we wel een dalende lijn vast in de jaren 1980 en begin jaren 1990: in 1993 lag het aantal dagelijkse of regelmatige rokers rond de 26 procent. Daarna stagneerde het

percentage tien jaar lang rond 26 à 30 procent, om vanaf 2004 opnieuw te dalen. Sinds 2010 schommelt het aandeel rokers tussen 18 en 20 procent.³³ De recentste cijfers uit het rapport van de Stichting tegen Kanker van 2017 geven aan dat dit sindsdien ongeveer constant is gebleven.³⁴

Intussen werken organisaties zoals de Stichting tegen Kanker, Kom op tegen Kanker, het Instituut Gezond Leven en vele andere verder aan preventie. Inspanningen uit het verleden zetten zich door en raken geïnstitutionaliseerd. Zo is Tabakstop, de gratis

hulplijn voor wie wil stoppen met roken, vandaag stevig verankerd. Deze dienst is een initiatief van de Stichting tegen Kanker. Sinds 2011 staat het nummer verplicht vermeld op alle sigarettenpakjes, vanaf 2016 ook op de pakjes roltabak. Passief roken, met name in het bijzijn van kinderen, blijft een belangrijk actiepunt. Zo lanceerde Kom op tegen Kanker in 2016 de opgemerkte campagne met speelgoed dat rokende ouders toespreekt: 'Binnen roken is nooit oké'. Recent nog becijferde de organisatie dat er in Vlaanderen 36.000 kinderen onder de 15 jaar in tabaksrook opgroeien, al daalt het cijfer snel.³⁵ De kwestie ligt gevoelig omdat ze zich veelal in de privésfeer afspeelt. Toch zit er een wet aan te komen die roken in de eigen wagen bij wet verbiedt wanneer er minderjarigen meerijden. De Waalse regering besliste eind 2017 om vanaf eind 2018 roken in de auto in het bijzijn van minderjarige kinderen te beboeten. Minister van Leefmilieu Joke Schauvliege neemt binnen de Vlaamse regering het initiatief en mikt voor de invoering van een dergelijk verbod op het voorjaar van 2019.³⁶

Vragen we vandaag aan mensen die in de tabakspreventie werken waar hun focus ligt, dan staat de jeugd met stip op één. Het ultieme toekomstdoel is een volledig rookvrije generatie, voor wie roken nooit de norm is of was en niet stoer of aantrekkelijk is. Op 31 mei 2018, de *Werelddag zonder Tabak*, lanceerden Kom op tegen Kanker en de Stichting tegen Kanker samen de beweging *Generatie rookvrij*, om zoveel mogelijk organisaties, gemeenten, sportclubs, ziekenhuizen en pretparken mee op de kar te krijgen en hun domeinen rookvrij te maken. Zien roken doet roken, klinkt de achterliggende logica. De ambitie is dat niemand die vanaf 2019 geboren wordt, ooit nog begint te roken.³⁷

De huidige wetgeving rond roken bewijst dat al veel van de vroegere eisen van de

antitabaksbeweging zijn ingewilligd. Toch is roken nog lang niet uit onze cultuur en onze straten verdwenen. Tabaksfabrikanten werken zich en zoeken naar nieuwe manieren om hun afzetmarkt veilig te stellen. De e-sigaret en *heat-not-burn-sigaretten*³⁸, zoals de IQOS van Philip Morris, zijn aan een sterke opmars bezig. Ze claimen veel minder schadelijk te zijn dan de klassieke sigaret, maar de effecten op langere termijn kennen we nog niet. Intussen blijft het aantal rokers in België al een aantal jaren stabiel – wereldwijd stijgt het zelfs nog. Voor wie rookt, is stoppen geen evidentie. De verslaving houdt veel meer in dan enkel de lichamelijke afhankelijkheid van nicotine. Anderen blijven het roken, en de keuze voor een leven met risico's verdedigen onder het mom van individuele vrijheid. De laatste sigaret is nog niet meteen gedoofd.

EXPO

HUIS VAN ALIJN

Vlaanderen
Leefmilieu wvb

gent

ROOK

19.10'18-22.04'19

- 1 Carsten TIMMERMANN, *A History of Lung Cancer: the Recalcitrant Disease*, Houndmills: Palgrave, 2014.
- 2 Carsten TIMMERMANN, *A History of Lung Cancer [...]*, p. 64.
- 3 De filmpjes worden verzameld op de website www.vloggersvssigaretten.be, zie: <http://www.komoptegenkanker.be/nieuws/vlaamse-vloggers-versus-sigaretten>, 29/12/2016.
- 4 Carsten TIMMERMANN, *A History of Lung Cancer [...]*, p. 78.
- 5 Carsten TIMMERMANN, *A History of Lung Cancer [...]*, p. 76.
- 6 Friso SCHOTANUS, *De beste sigaret voor uw gezondheid: hoe roken de wereld veroverde*, Amsterdam: Atlas Contact, 2014, pp. 112-115.
- 7 Luk JOOSSENS, *De tabakslobby in België*, Berchem: EPO, 2016, p. 11.
- 8 *The Guardian*, 13/02/1954. Dit citaat is een vertaling uit het Engels.
- 9 *Het Laatste Nieuws*, 14/02/1954.
- 10 *De Standaard*, 11/01/1964.
- 11 *De Standaard*, 14/01/1964.
- 12 *De Standaard*, 16/01/1964.
- 13 De vrouw en de "sigarettenstrijd": niet bang voor longkanker. In: *Libelle*, (1964)12, p. 120.
- 14 VRT-archief, nr. AIM00517228, *Panorama*, 17/02/1964.
- 15 Jeroen ONGENAE, *Het ontstaan van het maatschappelijk gezondheidsdebat rond tabak (1970-1980): een diepte-onderzoek naar de initiatiefnemers van tabakspreventie in Vlaanderen*, licentiaatsverhandeling, UGent, 2003.
- 16 Luk JOOSSENS, *De tabakslobby [...]*.
- 17 De vijanden van de tabak kennen nieuwe nederlagen. In: *Tabakspost: maandblad van de Belgisch-Luxemburgse federatie der tabakverwerkende industrieën*, 5(1951)1, p. 41.
- 18 Hoe de rokers zijn verdreven. In: *Anderetijden*, <https://anderetijden.nl/aflevering/679/Hoe-de-rokers-zijn-verdreven>, 15/10/2016.
- 19 Test: 41 merken van sigaretten. Beste koop: de sigaret die men niet rookt. In: *Testaankoop*, 20(1977)171, pp. 6-12.
- 20 *Humo*, 12/04/1979, 19/04/1979, 26/04/1979, 03/05/1979, 10/05/1979, 17/05/1979.
- 21 Daan DELLANOY, Dossier kanker: de king size moordenaar. In: *Humo*, 26/04/1979, p. 129.
- 22 Daan DELLANOY, Dossier kanker [...], p. 136.
- 23 Luk JOOSSENS, *De tabakslobby [...]*, pp. 29-30.
- 24 Jan WAUTERS & Wilfried HENDRICKX, Humo sprak met Johan Cruijff (2): Doe als Cruijff: rook verstandig. In: *Humo*, 05/04/1979, p. 41.
- 25 Luk JOOSSENS, *De tabakslobby [...]*, pp. 30-36.
- 26 Richtlijn 2003/33/EG van het Europees Parlement en de Raad van 26 mei 2003 betreffende de onderlinge aanpassing van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen van de lidstaten inzake de reclame en sponsoring voor tabaksproducten, van kracht vanaf 1 januari 2006.
- 27 De N van Nationaal is in 1980 weggevallen door de communautarisering, waarbij de organisatie werd opgesplitst in een Vlaamse en een Waalse afdeling.
- 28 Jeroen ONGENAE, *Het ontstaan van [...]*.
- 29 VRT-archief, nr. AIM00557904, *Het Journaal*, 07/04/1988.
- 30 Luk JOOSSENS, *De tabakslobby [...]*, pp. 45-46.
- 31 *Fedetab Jaarverslag*, Brussel: Fedetab, 1989, p. 41.
- 32 Luk JOOSSENS, *Documentatiemap roken*, Brussel: OIVO, 1981, p. 10.
- 33 *Documentatiemap roken*, Brussel: OIVO, 2011, pp. 12-14. Tot 1989 gebeurde de bevraging bij personen van 18 jaar en ouder, daarna bij personen vanaf 15 jaar.
- 34 *Rookgedrag in België 2017: een rapport voor Stichting tegen Kanker*, Brussel: GfK, 2017.
- 35 *De Standaard*, 26/04/2018.
- 36 *De Standaard*, 28/04/2018.
- 37 *De Morgen*, 28/05/2018.
- 38 Een *heat-not-burn*-sigaret is een elektronisch apparaat waarin tabak wordt opgewarmd in plaats van verbrand. De IQOS van Philip Morris is op dit moment nog niet te koop in België, wel al in Nederland, Frankrijk en een twintigtal andere landen. De e-sigaret is wel al enkele jaren verkrijgbaar in België. Hierin wordt een vloeistof – vaak met een smaakje en al dan niet met nicotine – elektrisch verdampt.